ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਮੂਲ ਪਾਠ) (ਭਾਗ ਚੌਥਾ)

(ਪੈਰ-ਟਿਪਣੀਆਂ : - ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਲ ਸਿੰਘ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ')

ਇਹ ਜੋ ਬਚਨ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਆਗਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਾਲ ਲਿਖੈ ਹੈਨਿ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖੇ, ਸੋ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਖੇ ਹੈਨਿ । ਹੋਰ ਇਤਨੇ ਸਿਫ਼ਤ ਹੋਣ ਗੁਰਮਤਿ-ਰਹਿਤ ਹੱਛੀ ਹੋਵੈ, ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ, ਸੋ ਭੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਕਮਾਵੈ । ਭਲੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਨ ਟਲੈ ।[੧]

ਇਹ ਪੂਰਨ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਾ ਕਲਿਜੁਗ ਅਉਤਾਰ ਚਲਿਆ ਹੈ । ਆਗਿਆ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਨਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸੋਢੀ[੨], ਦੇਗ਼ ਤੇਗ਼ ਦੇ ਧਨੀ, ਤਿਸ ਕੇ ਘਰਿ ਪੋਤ੍ਰੇ ਹੋਇ ਅਵਤਰੇ । ਹੇਮਕੁੰਟ ਪਰਬਤ-ਸੁਮੇਰ ਉਪਰੋਂ ਤਪ ਕਰਦੇ ਆਏ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰਿ ਸੁਤ ਹੋਇ, ਜਨਮੇ ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਵਿਖੇ[੩] । ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪੱਖ, ਦਿਨ ਸਪਤਮੀ, ਰਵਿਵਾਰ, ਪੁਖ ਨਿਖਤ੍ਰ[੪] ਪਹਰ ਕੁ ਰਾਤਿ ਰਹਿੰਦੀ ।[੫] "*ਤਹਾ ਤੇ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸਿ*[੬] *ਆਏ । ਦਾਈਆਂ ਦਾਏ ਬਹੁਤ ਤਿਪਤਾਏ ।*" (ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਖਿਡਾਵਾ) ।

ਸੰਮਤੁ ੧੭੨੨ ਸਾਹਿਬ ਹਥੀਆਰ ਬੰਨ੍ਹਵਾਏ । ਛੋਟੀ ਢਾਲ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਤਲਵਾਰ, ਤੀਰ-ਕਮਾਣ ਨਫਰ[੭] ਨਾਲਿ ਚੁਕੀ ਫਿਰਨ । ਨਾਲੇ ਹੋਰ ਅਵਸਥਾ ਬਾਲਕ ਆਦਿ ਸਾਥ ਵੀ ਖੇਡਣ । ਬਾਲਕੇ ਨਾਲ ਟਹਿਲੀਏ[੮] ਬਹੁਤ । ਸੰਮਤ ੧੭੨੪ ਦਾਸ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਪੁਛਿਆ ਕਰਨ । ਉਹ ਕਹੇ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜਾਣ ਰਹੇ ਹੋ ਮਹਾਰਾਜ । "ਜਾਣ ਤਾਂ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਹਿਲੀ ਲਾਮ[੯] ਪੁਛਨੇ ਹਾਂ ।"

---

[੧] "*ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ ॥*" (ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਉਕਤਿ ਬਿਲਾਸ, ਪੰਨਾ ੯੯, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ।

[੨] ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਜੋ ਸੋਢੀ ਕੁੱਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ।

[੩] "*ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਖੈ ਭਵ ਲਯੋ ॥*" ('ਅਪੁਨੀ ਕਥਾ', ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਪੰਨਾ ੫੯, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ।

[੪] ਪੁਸ਼ਯ ਨਕਸ਼ਤ੍ਰ ।

[੫] ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਕਲ ਪੱਖ, ਅਸ਼ਟਮੀ, ਧਨੇਸ਼ਟਾ ਨਕਸ਼ਤ੍ਰ ਲਿੱਖਦਾ ਹੈ।

[੬] ਪੰਜਾਬ । "*ਮੱਦ੍ਰ ਦੇਸ ਹਮ ਕੋ ਲੇ ਆਏ ॥*" ('ਅਪੁਨੀ ਕਥਾ', ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਪੰਨਾ ੫੯, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ।

[੭] ਆਦਮੀ । ਭਾਵ, ਸੇਵਕ ।

[੮] ਸੇਵਕ ।

[੯] ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ, 'ਲਾਂ' ।

ਸੰਮਤ ੧੭੨੬ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਬ੍ਰਹਮਣ[੧੦] ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਅੱਖਰ[੧੧] ਪੁਛਿਆ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਾਮ ਜੀ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ[੧੨] ਪਾਸੋਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸੰਦੀਪਨ[੧੩] ਪਾਸੋਂ, ਲੀਲਾ ਮਾਤ੍ਰ ਸਬ ਬਿਧਿ ਜਾਨਣਹਾਰ[੧੪]।

ਸੰਮਤ ੧੭੨੮ ਬਿਆਹੁ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਪੰਡਿਤ ਕਥਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਨਿਤ। ਨਿਤ ਨਾਲੇ ਤੀਰ ਕਮਾਣ, ਬੰਦੂਕ, ਬਾਂਕ[੧੫], ਪਟਹੁ[੧੬], ਪਲੱਥਾ[੧੭] ਖੇਡਣ, ਨਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸੀਂ ਦੇਸੀਂ[੧੮] ਤੋਰਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਦੇ ਕਵੀਸਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀਐ ਅਰੁ ਵਿਚਾਰੀਐ। ਆਪਣੈ ਜੋ ਸਨਬੰਧੀ[੧੯] ਆਹੇ, ਸੋ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਜਾਇ ਫਰਿਯਾਦੀ ਹੋਏ। ਸਾਹਿਬ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਗਏ। ਜੁਆਬ ਸੁਆਲ ਕਰਿ ਸੱਚੇ ਹੋਇ ਆਏ।[੨੦]

ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਅਰੁ ਦੁਸਟਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਕਰਿ ਮਾਰਨਾ, ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਜੜ ਪੁਟਣੀ ਜੋ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਕਹੈ ਲਗ ਕੇ ਨਿਆਇ ਕੀਤਾ ਨਾਹੀਂ। ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਕੇ[੨੧] ਹਿੰਦ[੨੨] ਦੀ ਪਤ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਕੜਾਇਆ[੨੩]। ਕਿਉਂ ਜੁ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਦੇ ਜਨੇਊ ਸਵਾ ਮਣ ਉਤਾਰਣ ਲਗ ਪਏ ਸੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮੇਂ।

ਅੰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਿਖ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਭੇ[੨੪]। ਟਹਿਲ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਗਏ। ਦੁਇ ਮਹੀਨੇ ਅਰੁ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਜਬਾਬ ਕਰਦੇ ਰਹੇ[੨੫], ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ ਸੰਮਤ ੧੭੩੨ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ। ਅਤੇ ਇਕ

---

[੧੦] ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਦੱਤ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਆਪ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੫ ਮੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚਲਾ ਲੇਖ 'ਮੁਕਤੇ'।

[੧੧] ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿੱਪੀ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਿੱਖਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

[੧੨] ਸ੍ਰੀ ਵਸ਼ਿਸ਼ਠ ਜੀ ਅਯੋਧਿਆ ਰਾਜ ਦੇ ਕੁਲ-ਗੁਰੂ ਸਨ। ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

[੧੩] ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

[੧੪] ਭਾਵ, ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾਮ ਜੀ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨੀ ਕੇਵਲ ਲੀਲਾ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।

[੧੫] ਇੱਕ ਹੱਥਿਆਰ ਦਾ ਨਾਮ। ਤਲਵਾਰ।

[੧੬] ਪੱਟਿਸ਼, ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਖੰਡਾ। ਗਤਕਾ। ਨਗਾਰਾ।

[੧੭] ਹੱਥ ਪਲਟਣਾ, ਗਤਕੇਬਾਜ਼ੀ।

[੧੮] ਕਈ ਦੇਸਾਂ (ਇਲਾਕਿਆਂ) ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ।

[੧੯] ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ।

[੨੦] ਇੱਥੋਂ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

[੨੧] ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਨੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ।

[੨੨] ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ, ਭਾਰਤ।

[੨੩] ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ/ਭਾਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

ਸਿਖ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨਾਵੇਂ ਦਿਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਗੇ ਆਨ ਦਿਤਾ[੨੬] ਅਤੇ ਲੋਥ ਦਿਤੀ ਉਥੇ ਸਸਕਾਰ[੨੭], ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਪੂੰਝਿਆ। ਅਤੇ ਨੇਤ੍ਰ ਰਸਨੀਂ ਲਾਇਆ। ਦਿਜਾਂ[੨੮] ਗੰਗਾ ਜਲ ਨਾਲਿ ਧੋਤਾ।[੨੯] "*ਠੀਕਰਿ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸਿ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਆ ਪਯਾਨ॥ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨਾ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ॥*"[੩੦]

ਚੰਦਨ[੩੧] ਨਾਲ ਸੀਸ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਬਚਨ ਹੋਆ[੩੨], "ਸਿਖਾ, ਕਿਤਨੇ ਸਿਖ ਕੰਮ ਨਾਲ ਆਹੇ[੩੩] ?"

ਬਚਨ ਹੋਇਆ। ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ, ਮੁਕਤਿ ਹੋਏ। ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਗਏ। ਫੇਰ ਦੁਇ ਘੜੀ ਪਕੀ ਤੀਕ ਸਾਹਿਬ ਤੂਸ਼ਨੀ[੩੪] ਰਹੇ। ਫੇਰ ਬਚਨ ਹੋਇਆ, "ਸਿਖਾ, ਸਿਖ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਆਹੇ ?"

---

[੨੪] ਭਾਵ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਨਿਭਾਈ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਰੂੰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕਰੀਬੀ ਛਿੱਬਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਨ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਵੀ ਇਹ ਮੌਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ।

[੨੫] ਭਾਵ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

[੨੬] ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਗਏ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ' (ਚਰਣ ਨੌਂਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਨਾਨੋ ਲਿੱਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਛੀਂਬਾ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

[੨੭] ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ।

[੨੮] ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ।

[੨੯] ਸਿੱਖ ਮਤਿ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ-ਜਲ ਦੀ ਕੋਈ ਉਚੇਚੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਮਤਿ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੰਗਾ-ਜਲ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀਸ ਨੂੰ ਗੰਗਾ-ਜਲ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਹੋਏਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

[੩੦] 'ਅਪਨੀ ਕਥਾ', ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਪੰਚਮੋ ਧਿਆਇ, ਪੰਨਾ ੫੪, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ।

[੩੧] ਇੱਕ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ-ਦਾਰ ਦਰੱਖ਼ਤ।

[੩੨] ਭਾਵ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

[੩੩] ਸਨ।

[੩੪] ਤੂਸ਼ਣੀ, ਮੌਨ, ਖ਼ਾਮੋਸ਼।

[੩੫]"ਜੀ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਸਭ ਬੇਮੁਖ ਹੋਏ, ਸਭ ਫਿਰ ਗਏ । ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤਾਂ ਨਾਹੀਂ ਸਿਖੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਗੀ, ਜੁ ਕੋਈ ਸਿਖ ਸਹੀ ਕਰੇ" । ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਬਚਨ ਹੋਇਆ, "ਐਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਵਾਂਗਾ, ਜੁ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੋਤਾ ਸਿਖ ਲੁਕੇ ਨਾਹੀਂ ।"

ਇਉਂ ਬਚਨ ਕਹਿਕੇ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਆ ਉਪਰਿ ਬੈਠੇ ।[੩੬] ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਦੇ ਫੁਲ ਆਏ ਪਹੁਤੇ ।[੩੭] ਸਭੇ ਰਲਾਇਕੇ, ਹਰਨ ਦੀ ਤੁਚਾ ਵਿਚ ਪਾਇਕੇ ਭੇਜੇ ।[੩੮]

ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ[੩੯] ਦੀ ਕਥਾ ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਪੰਡਿਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ-ਉਕਤਿ ਕਰਮ ਜੋ ਆਹੇ, ਸੋ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕੀਤੇ । ਬ੍ਰਹਮ-ਭੋਜ ਜੱਗ ਕੀਤਾ ।

ਤਾਂ ਮਸੰਦ ਅਤੇ ਸਿਖ ਰਲ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਾਹਿਬ[੪੦] ਪਾਸ ਆਏ । ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀਓਨਿ, 'ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼, ਤੁਸੀਂ ਬਚਨ ਕਰੋ, ਜੁ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ[੪੧] ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ[੪੨] ਹੋਵੈ । ਸੰਗਤਿ ਪਾਸ ਮਸੰਦ ਜਾਣ ।[੪੩] ਜਦ ਏਹ ਮੰਜੀ[੪੪] ਬੈਠਨ, ਤਦੋਂ ਇਹੁ ਕਾਰਖਾਨਾ[੪੫] ਟੁਰੈ ।'

ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਕਹਿਆ, 'ਬੇਟਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਭੀ ਟੋਰਿਆ ਚਾਹੀਏ ।' ਤਾਂ ਚੇਤ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੰਮਤ ੧੭੩੩ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਦਾਸ[੪੬] (ਪਾਸਹੁੰ) ਸਮਾ-ਸਾਇਤ ਪੁਛਿ ਕੇ[੪੭], ਸਭਨਾਂ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹਿ ਨਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਮੰਜੀ ਬੈਠੇ ।

---

[੩੫] ਸਿੱਖ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ।

[੩੬] ਭਾਵ, ਅੰਤਿਮ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ।

[੩੭] ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਫੁੱਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ।

[੩੮] ਭਾਵ, ਸੀਸ ਅਤੇ ਧੜ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਹਿਰਨ ਦੇ ਚਮੜੇ (ਦੇ ਬਣੇ ਥੈਲੇ ਆਦਿ) ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ।

[੩੯] ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ । ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ੧੩੬੦ ਤੱਕ ਦਰਜ ਹਨ ।

[੪੦] ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ।

[੪੧] ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ, ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ।

[੪੨] ਭਾਵ, ਗੁਰਤਾ-ਤਿਲਕ ।

[੪੩] ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਸੰਦ-ਪ੍ਰਥਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

[੪੪] ਭਾਵ, ਗੁਰਗੱਦੀ ।

[੪੫] ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ।

[੪੬] ਪੰਡਿਤ ਦੇਵੀ ਦਿੱਤਾ ।

ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਛਿੱਬਰਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦੋ ।' ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ[੪੮], ਧਰਮ ਚੰਦ[੪੯] ਦੋਨੋਂ ਸਿਖ ਆਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ । ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਕੰਮ ਸਮ੍ਹਾਲੋ ।' ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ, 'ਜੀ ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼, ਸਾਥੇ ਏਡੀ ਪਹੁੰਚ ਨਾਹੀਂ ।'

ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹੈਨਿ, ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਤੇ ਹੀਰਾ ਮਲ ਸਿਖ, ਛਿੱਬਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ (ਵਿਚੋਂ) ਸੱਤਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹੈਨਿ । ਸਤੀ ਦਾਸ, ਮਤੀਦਾਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਛਿੱਬਰ ਸਿਖ ਅੱਠਵੀਂ ਤੇ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਪਾਸ ਰਹੇ ਹੈਨਿ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਿਭੇ ਗੁਰੂ ਕੇ । ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨੱਸਦੇ ਹਉ, ਕੰਮ ਸਮ੍ਹਾਲੋ ।'

ਸਾਧੂ ਰਾਮ[੫੦] ਸਿਖ ਨੂੰ ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਸਿਰੋਪਾਉ ਲਿਆਉ ।' ਦੀਵਾਨੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ, ਦਾ ਸਿਰੋਪਾਉ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੂੰ ਹੋਆ । ਇਹੁ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ । ਤਾਂ ਮੰਸਦਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖਿ ਘੱਲੈ, ਮਸੰਦ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲ ਟੁਰੇ ਅਤੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਸਿਰੋਪਾਉ ਧਰਮਚੰਦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਕੜੇ ਅਤੇ 'ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਟਕ'[੫੧] ਦੀ ਪੋਥੀ ਇਕ ਸਿਖ ਲੈ ਆਇਆ ।

ਫੇਰ ਹੋਰ ਕਬੀਸ਼ਰੀ ਸੁਨਣੋਂ ਛੱਡੀ । ਨਾਲੇ ਕਥਾ ਦੇਵੀ ਦਾਸ ਕਰੇ, ਸੋ ਸੁਣੀਐ । ਨਾਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲੈਂ । ਨਾਲੇ ਬਾਂਕਪਣਾ ਖੇਡੈਂ । ਸੰਮਤ ੧੭੩੪, 'ਜਾਪੁ' ਆਪਨੀ ਰਸਨੀਂ ਉਚਾਰ ਕੀਤਾ । ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਉਚਾਰੀ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਸਵੈਯੇ ਉਚਾਰੇ । ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲ ਲਿਖੇ, "ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਸਿਖ ਹੋਵੈ, ਸੋ ਹਜ਼ੂਰ ਆਵੈ" ।

---

[੪੭] ਇਸ ਤੋਂ ਮਹੂਰਤ ਕੱਢਣ ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਦੇਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕਥਾਵਾਚਕ ਸਨ । ਜਿਵੇਂ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਗਈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਪੰਡਿਤ ਦੇਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਗਈ ।

[੪੮] ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮਤੀਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ।

[੪੯] ਆਪ ਜੀ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇਖ਼ਾਨੇ (ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ) ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਏ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਗਏ ।

[੫੦] 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ' ਸਾਧੂ ਰਾਮ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿੱਖਦਾ ਹੈ ।

[੫੧] ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿੱਖਿਆ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਸ ਦਾ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਵੀ ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ ਨੇ ਕੀਤਾ । 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਵਿੱਚਲੇ ਇੱਕ ਫੁਟ-ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਬਹੁਤ ਕਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹਾਦੁਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹ੍ਰਿਦਯਰਾਮ ਦੀ ਲਿਖੀ ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਸ਼ੁਰਾਮ ਦੇ ਸੰਬਾਦ ਦੇ ਕੁਝ ਛੰਦ ਕਵਿ ਕਾਂਸ਼ੀਰਾਮ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਕੇ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ." ('ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਪੰਨਾ ੨੬੦, ਐਡੀਸ਼ਨ ੧੯੮੧, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ) ।

ਸੰਮਤ ੧੭੩੫, ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਕਾ ਸਰਾਧ ਕੀਤਾ, ਅਰ ਵੱਡਾ ਪੁਰਬ ਹੋਇਆ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰ ਹੋਂਦਾ ਰਹੇ, ਇਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥ-ਸਾਗਰ[੫੨] ਬਣਾਇਆ, ਦੂਜਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਅਉਤਾਰ ਲੀਲਾ[੫੩] ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਤਿਹ[੫੪] ਨਾਲ। ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ[੫੫] ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ। ਜੁ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ[੫੬], ਅਸਾਨੂੰ ਭੇਜੋ। ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਆਖ ਭੇਜਿਆ, 'ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਹੋ, ਹੋਰ ਬਣਾਇ ਲਓ।' ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਅਸਾਥੋਂ ਛਿੰਨਾ[੫੭] ਹੈ। ਉਹ ਕਦੋਂ ਦੇਂਦੇ ਹੈਨਿ ?"

ਸੰਮਤ ੧੭੩੭[੫੮] ਫ਼ਤਿਹ ਸ਼ਾਹ ਨੱਠਾ। ਮੁਲਕ ਲਿਆ, ਫ਼ਤਿਹ ਪਾਈ, ਜੁਧ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਬਡੇ ਬਡੇ ਜੁਧ ਹੋਏ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਭੀ ਕੰਮ ਆਏ। ਸਿਖ ਬਹੁਤ ਲੜੇ, ਅਖਾੜੇ ਹੋਂਦੇ ਰਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਇਕ ਖਤ੍ਰਾਣੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਸਰੀਰ ਦੀ, ਮੇਲੇ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤਿ ਦੇ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਛਲ ਕੀਤਾ ਪਰ ਭੇਸ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਇ 'ਚਰਿਤ੍ਰ' ਉਚਾਰ ਹੋਏ।[੫੯] ਸੰਮਤ ੧੭੫੩ ਭਾਦ੍ਰੋਂ ਸੁਦੀ ਅਸ਼ਟਮੀ ਭੋਗ ਪਾਇਆ।[੬੦] ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਜੀ, ਪੰਥ ਲਗੇ ਨਿਖੇੜਨ, ਸੰਮਤ ੧੭੫੪ ਸਾਵਣ ਦਿਨ ਸੱਤਵੇਂ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ। ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ, ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਜਲ ਪਾ ਲੈ ਆਉ।' ਸੋ ਲੈ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ-ਹਥਿ ਖੰਡਾ ਪਕੜ ਕੇ ਵਿਚ ਫੇਰਹੁ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਵੈਯੇ ਪੰਜੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗੇ। ਕੇਹੜੇ ? ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਵਾਸੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਛਤ੍ਰਿ-ਬੰਸ[੬੧]। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਦਛਣਿ ਸੈਨ ਕੇ ਜਨਮ ਥਾ। ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀ ਜਗਨਨਾਥ ਫੰਦਕ ਕੇ ਜਨਮ ਥਾ। ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਘਰ

---

[੫੨] ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਰਚਨਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਮਚੀ ਭਗਦੜ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

[੫੩] ਭਾਵ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ।

[੫੪] ਇਹ ਸ੍ਰੀਨਗਰ (ਗੜ੍ਹਵਾਲ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਨੇੜੇ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਕੇ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। "*ਫਤੇਸ਼ਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬ ਰਾਜਾ ॥ ਲੋਹ ਪਰਾ ਹਮ ਸੋਂ ਬਿਨੁ ਕਾਜਾ ॥*" ('ਅਪਨੀ ਕਥਾ', ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਅਸ਼ਟਮੋ ਧਿਆਇ, ਪੰਨਾ ੬੦, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ)।

[੫੫] ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼ਹਿਰ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਇਹ ਧੀਰਮੱਲ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਅਸਥਾਨ ਸੀ।

[੫੬] ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਗਈ, ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿੱਖੀ ਗਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀੜ

[੫੭] ਛੀਨਾ, ਖੋਹਿਆ।

[੫੮] ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਜੰਗ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।

[੫੯] ਦੇਖੋ, ੨੧, ੨੨ ਅਤੇ ੨੩ ਚਰਿਤ੍ਰ, 'ਪਾਖਿਆਨ ਚਰਿਤ੍ਰ', ਪੰਨਾ ੮੩੮ ਤੋਂ ੮੪੪ ਤਕ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ।

[੬੦] "*ਸੰਬਤ ਸੱਤ੍ਰਹ ਸਹਸ ਭਣਿੱਜੈ ॥ ਅਰਧ ਸਹਸ ਫੁਨਿ ਤੀਨਿ ਕਹਿੱਜੈ ॥ ਭਾਦ੍ਰਵ ਸੁਦੀ ਅਸ਼ਟਮੀ ਰਵਿਵਾਰਾ ॥ ਤੀਰ ਸਤੁੱਦ੍ਰਵ ਗ੍ਰੰਥ ਸੁਧਾਰਾ ॥*" (ਚਰਿਤ੍ਰ ੪੦੪, ਪਖਯਾਨ ਚਰਿਤ੍ਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੮, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ)।

[੬੧] ਇਹ ਵੀ ਵੀਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਹੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਵੰਸ਼ਜ ਹਨ।

ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਦੀ ਵਾਸੀ ਧੰਨੇ ਕੇ ਜਨਮ ਥਾ । ਪੰਜਵੇਂ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਨਾਮਦੇਵ ਕਾ ਜਨਮ ਥਾ । ਇਹ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਵੈਯੇ ਲਗੇ ਪੜ੍ਹਨ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਦੀਵਾਨ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਜੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ, ਜੇ ਵਿਚ ਪਤਾਸੇ ਪਉਨ, ਤਾਂ ਹੱਛਾ ਹੋਵੈ ।' ਤਿਚਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ[੬੨] ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ, ਪਤਾਸੇ ਵਿਚ ਡਾਰ ਗਈ । ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਜੀ ਵਿਚਹੁੰ ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਲਏ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ । ਪੰਜ ਨੇਤ੍ਰੀਂ, ਫੇਰ ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਸੀਸ ਪਾਏ । ਰਸਨਾ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਸਵੈਯਾ ਪੜ੍ਹਿਆ, "*ਦੇਹਿ ਸ਼ਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ ॥ ਨ ਡਰੋਂ ਅਰਿ ਸੋਂ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋਂ ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਆਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ ॥ ਅਰੁ ਸਿੱਖ ਹੋਂ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋਂ ॥ ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋਂ ॥*"[੬੩]

ਫੇਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ-'ਬੋਲਹੁ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ॥ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹਿ ॥' ਅਤੇ ਪਾਸਹੁੰ ਹੋਰ ਗ਼ਰੀਬ ਸਿਖ ਉਠ ਖੜੋਤੇ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ । ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸਹੁੰ ਛਕੋ ।' ਨਾਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ-ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਵੀ ਕੇਸਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਬਨਾਏ ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਸਿਖ ਹਥ ਜੋੜਿ ਖੜੇ ਹੋਇ । ਬਚਨ ਹੋਇਆ- ਜੁ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਰਕੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸਹੁੰ ਪੰਜ ਸਵੈਯੇ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲੈਣਾ । '*ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ ॥*'[੬੪] ਪੰਜਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕਰਿ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣੀ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੰਘ ਕਰਨਾ । ਰਹਿਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਰਖਣੇ । ਨਾਂਵ ਏਥੇ ਆਇ ਕਰ 'ਸਿੰਘ' ਰਖਣਾ । ਉਸ ਦਿਨ ਪੈਂਤੀਹ ਸਿੰਘ ਕੇਸਧਾਰੀ ਹੋਏ । ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸਭ ਹੋਏ ।

ਜੇਹੜਾ ਕੇਸਧਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਤਿਸ ਦਾ ਮਾਨ ਵਧਾਵਣ। ਜੋ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੈ ਆਵੈ, ਤਿਸ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋਣ[੬੫], ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ । ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਸਿੰਘ ਸੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਰਖੇ ।'[੬੬] ਇਸ ਜੁਗਤਿ ਕਰਿ ਸਾਹਿਬ ਪੰਥ ਨਿਖੇੜਿਆ । ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਿਖੀ ਦੀ 'ਕੇਸ' ਮਿਲੇ । ਜੋ ਕਰੋਧ ਨਾਲਿ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸੋ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ।

---

[੬੨] ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

[੬੩] 'ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਉਕਤਿ ਬਿਲਾਸ', ਪੰਨਾ ੯੯, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ।

[੬੪] ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

[੬੫] ਭਾਵ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਆਏ ਹੋਣ ।

[੬੬] "*ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੋਇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕਉ ਧਾਰੈ ।*" (ਤਨਖਾਹਨਾਮਾ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ) ।

ਸੰਮਤ ੧੭੫੪, ਚੜਦੇ ਫਗੁਣ ਹੋਲੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ, ਜੁ ਮਸੰਦਾਂ ਉਪਰਿ ਕਰੋਪੀ ਹੋਈ । ਕੁਛ ਵਸਤੁ ਛਪਾਈ, ਚੇਤੋ ਮਸੰਦ ਨੇ, ਅਤੇ ਰੁੱਠੇ ਸਭੇ । ਤ੍ਰੈ ਵੇਰੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੱਦ ਭੇਜੇ, ਨਾ ਆਏ । ਬਚਨ ਹੋਇਆ, 'ਥਾਲੀਆਂ ਭੇਜੋ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਲੈ ਜਾਇਨ ।' ਤਾਂ ਭੀ ਨਾ ਮਾਨੀ । ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਾਇ ਉਠੇ । ਹੁਕਮੁ ਹੋਇਆ, 'ਜਾਣੇ ਨ ਪਾਵਣ । ਪਕੜਿ ਲੈ ਆਉ ।' ਕੁਛ ਪਕੜੇ, ਕੁਛ ਨੱਠੇ ਮਾਰੇ ਸਾੜੇ । ਸਾਖ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ, "*ਖਸਮੈ ਕਰੇ ਬਰਾਬਰੀ ਫਿਰਿ ਗੈਰਤਿ ਅੰਦਰਿ ਪਾਇ ॥ ਵਜਹੁ ਗਵਾਏ ਅਗਲਾ ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਪਾਣਾ ਖਾਇ ॥*"[੬੭]

ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ, "ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ, ਜੁ ਮਸੰਦ ਮਸੰਦੀਏ, ਧੜੀਏ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ । ਜੋ ਕੁਛ ਅੰਸੁ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਿਮਿਤ ਹੋਵੈ, ਸੋ ਆਪਿ ਲੈ ਆਵਣੀ । ਅਤੇ ਹਥੀਆਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੈ ਆਵਣਾ ।" ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, "ਜੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤ੍ਰੈ ਮੇਲ ਆਪਣੇ ਸੱਕੇ[੬੮], ਸੋ ਅਗੇ ਹੀ ਨਿਕਲੇ ਹੈਸਨਿ । ਹੁਣ ਏਹ ਭੀ ਨਿਕਾਲੇ ।" ਬਚਨ ਹੋਇਆ, "ਏਹਨਾਂ ਚੰਹੁਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਭੀ ਨਿਕਾਲੇ ।"[੬੯] ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ, "ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ, ਕਾਰਭੇਟ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੰਮਤ ੧੭੫੫, ਮੇਵੜਾ[੭੦] ਗੁਰੂ ਕਾ ਮੰਨਣਾ, ਮਸੰਦ ਨਾਹੀਂ ਮੰਨਣਾ । ਸ਼ਸਤਰ ਰਖਣੇ ।"

ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿਖ ਕੈਸਾ ਹੋਵੈ ? ਨਾਲੇ ਦਾ ਜਤੀ ਹੋਵੈ, ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਸਖੀ ਹੋਵੈ । ਸ਼ਸਤਰ ਦਾ ਵਿਸਾਹ ਨਾ ਕਰੈ । ਕਾਵੇ ਬੈਠੇ, ਦੂਜੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਸਤਰ ਦੇ ਕਰਿ ਖੜੇ ਕਰੈ । ਦੂਤ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇਖੇ ਉਠਿ ਖੜਾ ਹੋਇ । ਸੋਚ ਕਰਨਿ ਬੈਠੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਇ ਬੈਠੇ, ਊਂਧਾ ਨਾ ਹੋਵੈ । ਜੈਸਾ ਜਾਨਵਰ ਦਾਣੇ ਭੀ ਚੁਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੱਕਦਾ ਭੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਰਣ ਵਿਚ ਪਿਠ ਦੇਵੈ ਨਾਹੀਂ ।[੭੧] ਜੀਤੇ ਜਸ ਪਾਵੇ, ਮੋਏ ਸੁਰਪੁਰੀ ਜਾਵੈ ।

ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਰਾਤਿ ਨੂੰ ਐਕੜ ਨ ਸਵੈ । ਲੱਕੋਂ ਸਿਰੋਂ ਨੰਗਾ ਨ ਹੋਇ[੭੨] । ਪਗੜੀ ਤਕੜੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ।[੭੩] ਜੈਸੇ ਸ਼ੇਰ ਅਚੇਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ।

ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਨਾਰਿ[੭੪] ਉਪਰਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾ ਉਠਾਵੈ ।

---

[੬੭] ਪਉੜੀ ੨੨, ਵਾਰ ਆਸਾ, ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੪੭੪, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

[੬੮] ਮੀਣੇ (ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ), ਧੀਰਮੱਲੀਏ ਤੇ ਰਾਮਰਾਈਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੱਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ ।

[੬੯] ਮੀਣੇ, ਧੀਰਮੱਲੀਏ, ਰਾਮਰਾਈਏ ਤੇ ਮਸੰਦ ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਕੇ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ/ਚੇਲੇ ਵੀ ਛੇਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।

[੭੦] ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਅਰਦਾਸੀਆ) ਵੀ ਮੇਵੜਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

[੭੧] "*ਸਨਮੁਖ ਲਰੈ, ਨਾ ਰਣ ਤੇ ਭਾਗੈ ।*" (ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ) ।

[੭੨] ਸਿੰਘ ਸਿਰ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੇੜ ਕੱਛਹਿਰਾ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ ।

[੭੩] ਜੋ ਸਿੱਖ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਰੁਮਾਲ ਜੂੜੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਪਟਕੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਪੱਗੜੀ ਇੰਨੀ-ਕੁ ਲੰਮੀ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੱਗ ਜਾਂ ਦਸਤਾਰ ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ ।

ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਹੋਰ ਕਪੜੇ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਰਖੈ, ਕਛ ਮਾੜੀ ਨਾ ਰਖੇ ।[੭੫]

ਆਪ ਖਾਵੰਦ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਡਿਠੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨਾਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਬਚਨ ਮੰਨੇ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ।" ਸਾਖ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ, "*ਸਤਿਗੁਰ ਨੋ ਸਭੁ ਕੋ ਵੇਖਦਾ ਜੇਤਾ ਜਗਤੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥ ਡਿਠੈ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜਿਚਰੁ ਸਬਦਿ ਨ ਕਰੇ ਵੀਚਾਰੁ ॥*"[੭੬]

ਜਬ ਏਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮ੍ਹਾਲਦਾ ਹੈ, "*ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ ਕਰੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ॥ ਸੇਵਕ ਕਉ ਗੁਰੁ ਸਦਾ ਦਇਆਲ ॥*"[੭੭]

ਸੋ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੈਸੇ ਹਨ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਐਡਾ ਪੁਰਖਾਰਥ[੭੮] ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤੀਰ ਬਣਾਇਅਨਿ, ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਿਖਲਾਈਐ । ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਸਿਖੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਵੈ, ਅਤੇ ਚਾਲੇ ਰਾਜਨੀਤਿ ਦੇ ਸਿਖਲਾਇਆ ।

(ਚਲਦਾ)

---

[੭੪] ਨਾਰੀ, ਔਰਤ, ਤੀਵੀਂ ।

[੭੫] ਕੱਛ (ਕੱਛਹਿਰਾ) ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਏ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੇਜ਼ ਨਾ ਢੱਕ ਸਕੇ । ਕੱਛਹਿਰੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੇੜ ਦੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਨੂੰ ਢੱਕਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਵਸਤਰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਭਾਵ, ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਕੱਛਹਿਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਪੱਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, "*ਲੱਕੋਂ ਸਿਰੋਂ ਨੰਗਾ ਨ ਹੋਇ ।*"

[੭੬] ਸਲੋਕ, ਮਹਲਾ ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੯੪, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

[੭੭] ਗਉੜੀ, ਸੁਖਮਨੀ, ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੮੬, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

[੭੮] ਉੱਦਮ ।